

Kolmannen persoonan dilemmat

1. Esittäessään tammikuussa 1975 Äidinkielen opettajain liiton järjestämällä kansallisen kulttuurin päivillä kielifuturologisia pohdintoja suomen kielen tulevaisuudesta Fred Karlsson tuli lanseeranneeksi tutkimukseen käsitteparin suomen yleiskielen kahdesta rekisteristä: virallisesta ja epävirallisesta. Yhdeksi näitä rekisterejä osoittavaksi indeksiksi hän mainitsee monikon kolmannen persoonan taivutuksessa ilmenevän morfologis-syntaktisen vastakohtan monikkomuoto v. yksikkömuoto, *he sanovat* v. *ne sanoo* tai *he menevät* v. *ne menee*.¹ Samaa verbin taivutuksen kohtaa kertoo kirjailija Veijo Meri miettineensä kymmenen vuotta, koska se kirjoittaessa on tuottanut hänelle päänvaivaa. Hän puolestaan jakaa kirjallisen kielenkäytön kahtia vastaavalla tavalla: ”Meillä on perinteellinen tehty kirjakieli, asiaproosan ja pääkirjoitusten kieli, ja käytännön tarpeisiin syntynyt ja vasta tekeillä oleva puhekieleen pohjaava uusi kirjakieli.”²

Itse asiassa nuo esimerkkiparit sisältävät kaksinkertaisen dikotomian: toisaalta monikkotaivutusvastakkaisuuden *ne menee* ~ *menevät* ja toisaalta persoonapronomininkäyttövastakkaisuuden *he* ~ *ne*, yksikössä *hän* ~ *se*.

Fred Karlsson toteaa käyttötavan *ne menee* yleispuhekielessä niin aktuaaliksi ja yleiseksi, että se pitäisi hyväksyä normiksi yleiskielen viralliseenkin rekisteriin.³ Göran Karlsson taas, joka on tutkinut tätä kongruenssivaihtelua tilastollisesti, osoitti Helsingin fennougristikongressissa 1965 pitämässään esitelmässä, että mainituntyyppisellä vaihtelulla on laaja pohja murteissa.⁴ Taulukoituaan kongruenssivaihtelun

¹ Fred Karlsson, Suomen kielen tulevaisuus. *Sananjalka* 1975, 53—54, 62.

² Veijo Meri, *Kuviteltu kuolema*. Keuruu 1974, 86—87.

³ F. Karlsson 1975, 56.

⁴ Göran Karlsson, Eräitä tilastollisia tietoja subjektin ja predikaatin numeruskongruenssista suomen murteissa. *Sananjalka* 1966, 17—23 ja Einige statistische Daten über die Numeruskongruenz zwischen Subjekt und Prädikat in der finnischen Volkssprache. *CSIFU I*. Helsinki 1968, 239—243.

esiintymäfrekvenssit lausemuodoittain ja eriteltyään tuloksia hän luonnosteli tehtävää eteenpäin seuraavasti: "Esitettyä materiaalia pitäisi analysoida monipuolisemmin ja tarkemmin, jos haluaisi tehdä joitakin johtopäätöksiä esim. siitä, minkä vuoksi numerusten frekvenssisuhteet eri murrealueilla ovat muodostuneet juuri sentapaisiksi kuin taulukko osoittaa. Luotettavampiin tuloksiin päästään kuitenkin, jos tällaisiin päätelmiin pyritään vasta sen jälkeen, kun kaikilta murrealueilta on tarjolla riittävästi vertailukelpoista tekstiaineistoa."⁵ Tekstiaineisto on tosiaan kolmessatoista vuodessa lisääntynyt, mutta minun on silti tyytyminen vaatimattomampiin tavoitteisiin. Pyrin esityksessäni luonnehtimaan noita kahta kolmannen persoonan käyttäytymiseen liittyvää morfologis-syntaktista dilemmaa kolmen eteläpohjalaismurteista valitsemani näytteen avulla. Aineistoni koostuu Lauseopin arkiston Ylihärmän, Laihian ja Peräseinäjoen teksteistä.

2. Yksiköllisen verbimuodon esiintyminen monikon kolmatta persoonaa edustavan subjektin ohessa on mainitussa aineistossa odotuksenmukaisesti yltäyleistä. Subjektin sen enempiä kuin predikaatinkaan laadulla, tempuksella tai sanajärjestyksellä ei tässä näytä olevan mitään merkitystä.⁶ Siksi ei ole tarpeen erikseen antaa esimerkkejä pelkästään tästä tyyppistä. Kiintoisampaa on sen sijaan tarkkailla, millaiseksi muodostuu yksikkömuotoisten monikon kolmanteen persoonaan viittaavien ja vastaavien monikkomuotoisten predikaattien tekstuaalinen suhde. Jotta tämä suhde kävisi selkeästi ilmi, joudun esimerkeiksi ottamaan laajahkoja passuksia, mutta näinhän on tekstilingvistikissä esityksissä useimmiten laita:

- (1) *ne ei ollum "miehet havaannukkaak* [kusiaispesää] kuk 'kokosivat' 'tuvan 'siihen 'sitte PerS LA 15'
- (2) *nuo "Katilam miehet niir rupes* "kaivamahan siihen / "prunnia mutta siihen se "jäi jottei "kehää tullu 'ollenkaam mutta / 'kumminkil "laittoovak "kannet 'siihej ja 'niskat PerS LA 49
- (3) "toisill_oli "kuokkia ja / "lapioota ja / ja 'nuota / "männyvve-soja jolla sitte 'hutkiivat jotta se / rupes 'sammumahaj ja PerS LA 149

⁵ G. Karlsson 1966, 23.

⁶ Eksistentiaalilauseita ei tässä kirjoituksessa ole erotettu muista lauseista. Vrt. Göran Karlsson, Über den Numerus des finnischen Prädikats in Existentialsätzen mit pluralischem Nominativsubjekt. *SUST* 125. Helsinki 1962, 195–217 ja Fred Karlsson, Syntaktisten kongruenssijärjestelmien luonteesta ja funktioista. *Vir.* 1977, 371–373.

⁷ Viitteen muoto on seuraava: pitäjännimen lyhenne + käytetyn Lauseopin arkiston tekstin ao. virkkeen numero. Virkettä ei aina ole siteerattu kokonaan. Pitäjän arkistonumero (PerS = 407, Laih = 413, YHär = 425) ja tekstinumero (kaikissa 1) on toisteisina jätetty viitteestä pois.

- (4) "No *ne meni* 'yhtä "kaikki kun 'kello 'aina "paukahteli 'hiliaksensan niim *menik* 'kattomhan ni / "siäl_oli / 'kävellys se 'hiaho "saunal lavoolla Laih LA 35
- (5) Ja "*lapset oli* 'siitte 'sellaasia jotta *ne kuluki* "paimeneh ja "*lehemät sai* "mettäs sitte / 'mettäs 'kuliit. Laih LA 113
- (6) *Ne* [pojat] "*sai* [käärmeitä] "menemhän "pulhoj ja 'sitte pant-him 'pullon suu 'kiinnij ja / '*toit* "näähärä / kun *ne* "*kiamooli* 'siälä / 'siälä tuata 'pullos ja / 'yhyrenkin kerran *ne teki* 'pihallev "valakiaj ja / ja / *panit* 'sitte siihev 'valakiam päällen sem 'pullon / pohojan ni / se 'pullo meni "rikki ja 'kärmes putos 'sinne / 'sinnet tuata niiv "valakiahaj ja. Laih LA 182
- (7) No / "sitte kun *ne* [naapurin isäntä ja emäntä] *tuli* "pihaan niim mä 'oikeen "näij ja "kattoon / *tulit* 'lohonalla kun se oli sitte "talavi / 'talavem puali jo 'syksy Laih LA 297
- (8) 'Hyviä "naapuria *noon* "*nekin* '*kaikki* tosin 'hyviä 'naapuria / ei niiltä / ei niistä 'puutum 'mitää / hyvin *tulovat* 'aikhaj ja. Laih LA 382
- (9) Ja / "Laurellij jo '*veit* "muuttokuarmaa "Poolaa kohoris 'sitte jotta / nyp pitää ruvetas "siirtymhä. Laih LA 407
- (10) "Kaikki "kirnupiimät ja "mairot ja "kaikki *ne oli* siälä '*juanu* / "janoohnansas siin_ei 'tullu_stä "sammutuhväkiä *eikä ne* '*keriennyn* nii / "akkiää siältä "liioon 'kotiansa että 'hyvä 'oli kun / "*sait* 'siältä sitte "jotakij ja. Laih LA 414
- (11) nin *ne rupes* "kauppoohij ja '*ostivat* "Fiijallen sitte hopiaasen 'kultaringi. YHär LA 12
- (12) 'Nostethin 'kirkon 'kathon niin sinnehäm *meni* '*koko* "kylääset sitte ja *veivät* 'rahoja ja 'varoja että *ne osti* sittel "lehemänki / *muuttivat* sinne 'asumhaj ja "kovasti *olivat* 'onnellisia. YHär LA 19
- (13) "Körttilääset niin *ne oli* 'niit_oli 'osasta körttilääsiä 'samas "hommah '*joivat* ja '*tappelivat*. YHär LA 121
- (14) Ja siäl_oli sitem "Muskulaksi *sanoovat* nin sill_oli 'varattuna jonkillaaner 'rauta / 'pultti sitten / neulottu johonkin "nahkhaj ja remmi ja YHär LA 162
- (15) siäl_oli sities sellaaane / "kolomev vuarev vanha 'kengittämätööv "varsaki. / Nin *ne* [häjyt] '*ottivat* "sej ja siälä "Kaupinkankhalla "tanssithi / ja tapelthi / niin *ne meni* sities 'sinnej ja '*panivat* "elolavan etehen 'sellaasen "nuare 'hevoosev varkahij ja / 'kalikkaa "*antoovat* ja 'kuus miäst_oli ollu_stes siinä 'päällä ja / ja 'sittet tuata / '*menivät* sinnet tanssihiij ja / '*ajoovat* niin "kovastis sities sillä että *kaviop pääsi* irti / piti tappaas se(n). YHär LA 186—187
- (16) ja '*ne meni* sitten *ne* / '*ratsut* ja '*takoovat* niitä '*löivät* kun oli "sellaanel "laki ettei 'saanup "puhua eikä pitääk "kokouksia — —. "Siihen *ne meni* ja '*löivät* niitä sittej ja *saivat* 'fangitukse-kik kyllä niitä 'viäthin stek 'Katajanokallengij ja. YHär LA 232—233
- (17) ja *ne* [kertojan mies ja veli] *meni* sitten / aivan tästä 'ruatta-laasten kautta pitkim mettiä mishthäm '*pääsivät* sinnek käräjillej ja. YHär LA 281

- (18) se [eräs jääkärivärväri] oli 'siälä sittev 'vintillä koturootti ja / pitivät 'vahtia että se siälä 'säilyy ja. YHär LA 288

Esimerkeistä näkyy havainnollisesti, että kun monikollinen subjekti suhteellisen välittömästi edeltää predikaattia, tai jos sanajärjestys on käänteinen, seuraa sitä, ts. kun monikollinen subjekti on lauseessa merkittynä, niin finiittiverbi taipuu yksikössä, mutta kun monikollisen subjektin olemassaolo on pääteltävissä vain kontekstin avulla, ts. kun monikollinen subjekti ei esiinny lauseessa merkittynä, niin finiittiverbi taipuu monikossa. Yksikkö- tai monikkomuotoisen predikaatin ilmeneminen riippuu siis olennaisesti subjektin ilmipanosta. Havainto ei sinänsä kansankielestä ole uusi. Antero Warelius on tehnyt saman huomion Tyrvään murteesta satakaksikymmentäviisi vuotta sitten: ”Tehdikoissä kuuluu monikon 3:n tekiän päätte *-vat (vät)* ainoastaan silloin, koska tehdikkö sisältää tekiän; mutta koska tekiä on eri sanana, silloin kuuluu sama päätte, kun yksikössäkin (3:n tekiän); esim. *menivät, miähet meni, itkevät, lapset itkee, saivat, he sai.*”⁸ Yksikkö- ja monikkotaivutuksen jakauma osoittautuu täten funktionaaliseksi;⁹ kummankin esiintymisedellytykset ovat keskenään syntaktisesti komplementaarisia.

Seuraavat esimerkit osoittavat, että mainittu sääntö koskee myös kieltoverbiä:¹⁰

- (19) Ja 'ne "tuloo 'sitte / niinkus 'sinä 'tierät niin sen "Erkkiläm 'Matin / ja "sitte 'Iloniemej Jussi / ne on 'kuolluk 'kumpanen-

⁸ Antero Warelius, *Kertomus Tyrvään pitäjistä 1853*. Suomi 1854. Helsinki 1855, 116. Vrt. Pertti Virtaranta, *Länsiyläsat. murteiden äännehistoria I*. Helsinki 1946, 182—184.

⁹ Yksikkö- ja monikkomuodon vaihtelun funktionaalisuudesta mon. 3. p:n ilmaisimena huomauttaa Göran Karlsson 1966, 22. Ks. myös R. E. Nirvi, *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. Suomi 104. Helsinki 1947, 19—24. Ilmiön luonteen ovat samoin oivaltaneet vanhimpien kansankielen lauseopillisten esitysten laatijat. Ks. esim. E. N. Setälä, *Lauseop. tutk. Koillis-Satakunnan kansankielestä*. Suomi 2:16. Helsinki 1883, 17—18; H. Paasonen, *Lauseop. hav. verbin ja konjunktionein alalta*. Suomi 3:3. Helsinki 1890, 189; G. E. Leino, *Lopen pitäjän kielimurteesta*. Suomi 3:3. Helsinki 1890, 286; A. E. Lindfors, *Tutk. Heinolan murteesta*. Suomi 3:6. Helsinki 1893, 27; U. T. Sirelius, *Lauseop. tutk. Jääsken ja Kirvun kielimurteesta*. Suomi 3:10. Helsinki 1894, 47; Salu Latvala, *Lauseop. hav. Luoteis-Satakunnan kansankielestä*. Suomi 3:12. Helsinki 1895, 8—9 ja saman tekijän *Lauseop. muistiinp. Pohj.-Savon murteesta*. Suomi 3:17. Helsinki 1899, 9—11; Artturi Kannisto, *Lauseop. hav. läntisen Et.-Hämeen kielimurteesta*. Suomi 3:20. Helsinki 1902, 8—10; Johan Beronka, *Synt. iagttag. fra de finske dial. i Vadsø og Porsanger*. Kristiania 1922, 9 ja lisäksi saman tekijän *Iagttag. fra oddannelses- og form læren i de finske dial. i Vadsø og Porsanger*. Oslo 1925, 65.

¹⁰ Suomen kieltoverbiä käsittelevässä tuoreessa tutkimuksessaan Ilkka Savijärvi on todennut saman komplementaarisen jakauman kieltoverbin taivutuksessa erityisesti hämäläismurteista. Ks. Savijärvi, *Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I*. Helsinki 1977, 93—95, 109—110, 126, 157—159, 194. Ks. myös Heikki Paunosen Savijärven teoksen arviointia: Tutkimuskohteena suomen kielen kieltoverbi. *Vir.* 1978, 75—76. Vrt. Warelius 1855, 116.

kiv 'varmahan / sev 'Vainöv velii / ja "tuloovat 'siihen niim 'minä ei kut tuo "Rantalaj 'Jaskan 'isä se oli se 'Jaska / "Jaakkoo / niin 'se ja mulla "paliahat "jalaat ja 'hyppää muhun "kiinnij jotta / kun *eivät* 'vhtään "nähányj jotta niin / nyt / nyn niin tuota *eivät* *saak* 'kiinnis se joka 'kiinni ottaa / jotta 'niinkum mua ja *astoovat* muj jalaallej ja PerS LA 42

(20) ja mä 'ajattelin että kyllä *ne* [venäläiset sotilaat] *ne* [kertojan tavarat] 'viää mutta *eiväk* 'kumminkaav *viänyk* ku / 'unohtuuko se sittes 'siitä YHär LA 332

(21) 'Ja "niin "ajoovap "poih *ne eiväkkä* "tullu "enää mun "kanojani "kathom mutta kyllä 'joka paikasta mualta 'syäthi. YHär LA 346

Samoin kolmannen persoonan imperatiivi näyttäisi seuraavan sitä, vaikka esimerkkejä tästä on niukasti:¹¹

(22) 'Kenenkäh maita *ne* nyt 'olikka? *Olokhot* nyk kenenkä 'tahtoo. Laih LA 126—127

(23) 'Tuumathin sitten että nyt 'lähärethän 'tulkhot [muut] jos "tahtoo YHär LA 323

Liittomuodoissa monikollisuuden ilmaiseminen saattaa jäädä pelkän partisiipin varaan:

(24) 'Alamanakaskij jotta 'Hermannilta "heinhäm mutta 'kyllä 'nykin *o* "ennemmij jo 'alaannehet "heinhän / ku ei viel_{oo} "Hermannim päivä. PerS LA 218

(25) Niin *ne oli* sitte 'ostanu / 'muutaman 'aarim "maata ja *päättänhet* että kihloollem 'pitääs 'päästäj ja YHär LA 7

(26) 'siäl_{oli} 'ylihärmääsiä ja 'alahärmääsiä olluj ja 'Kauhavan 'alapäälääsiä ja / "ja "juappoja *juanhet* 'siälä ja *tapelhekkij* ja. YHär LA 167

Jos subjekti on ilmipantuna, on liittomuodoissa tavallisinta täydellinen inkongruenssi: sekä apuverbi että partisiippi ovat yksiköllisiä; ks. edeltä esim. (1), (10), (19), (25). Esiintyi myös muutamia puolikongruentteja tapauksia, joissa apuverbi taipuu yksikössä, mutta partisiippi on monikollinen:

(27) 'äiteevainaa teki nii "hyväv "voij jotta 'ihimisillä oli jotta *n_{olis}* enemmänki 'ottanehet ja 'hakenehet 'usiempahankik kohoren ni / 'voita jotta / kut 'toiset *laittoo* "meijärihi *jokk_{oli}* 'likillä 'meijäriä ni / 'maitonsan ni *ei ne* sitte / stä 'voita 'laittanehet jotta / *sellaaset* vain sitte / 'kuliettivat *jokka* tuolta 'kaukaa *oli*. PerS LA 241

(28) niin *ne* [häjyt] *oli* silloom "pyhäillalla sittel 'lennätelhet ympärin

¹¹ Heikki Leskisen imperatiivitutkimuksesta löytyvät eteläpohjalaismurteiden esimerkit tukevat käsitystä, että mainittu jakauma ulottuu myös imperatiiviin, sillä yksikkömuoto esiintyy niistä parissa ilmipannun subjektin ohessa: *Tuon nyv vaikka lapset repiköhön* Ilm SMS (M. Loppi 1964) ja *Tenavat syäköhön tuan* Kuort SMS (U. Arvola 1964). Leskinen, *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I*. Suomi 115:2. Helsinki 1970, 124.

- 'Alahärmää ja 'Ylihärmää YHär LA 166
- (29) Ja 'sitten tuata *nämä* 'oli tämän "nuarisoseuram 'miähet sitte / 'ottanhek kiriat ja *menivät* sinnen niinkuv "vakoojan "tavooj ja *pistelivät* 'nimiä ylhäm mitä 'saivat siälä. YHär LA 168
- (30) ja *ne* 'oli sitten niire "häjyjej joukos 'palio "vistanhet YHär LA 184
- (31) kyllä *ne* [santarmit] *olis* sitte / 'rookanhep 'parhashen *ne* [jääkärivärvärit] *oli* 'isännän kans siälä *syänhep* pöyrih YHär LA 290

Joitakin normaalia kongruenssia edustavia tapauksia mahtuu jo välttämättä näin laajaan aineistoon mukaan, mutta ne ovat merkittävästi vähemmistönä ja muodostavat ikään kuin marginaaliryhmän kahden edellä mainitun funktionkantajaryhmän väliin. Pari kongruenssitapausta on vilahtanut edellä esimerkkien (15) ja (27) yhteydessä. Verbinmääreiden sijoittuminen merkityn subjektin ja predikaatin väliin etäännyttää näitä toisistaan ja tavallaan lähentää joitakin kongruenssitapauksia niihin, joissa subjektia ei ole merkitty. Seuraavista esimerkeistä ensimmäinen on tällainen:

- (32) 'siel_oli "pyhäkoulutenavia 'sitten niin *ne* / siinä "orottaahnnasas 'sittel "leikittivät ja *juoksivat* PerS LA 41
- (33) mutta *niit_oli* 'palio 'sellaasia / 'ihimisiä *jokka* 'hakivat "tarvitavaksensav 'voita PerS LA 243
- (34) sittek kun *ne* 'pääsivät "Vaashan nin 'Iikka meni 'vetään 'keski'torillen sitä "Fiijaansas 'sitte. YHär LA 10
- (35) *Ne* "olivat sittes siälä "Pöyhösellä ja 'asuuvat siinä 'hyreh *ne herrat* / 'veliekset ja YHär LA 25

Vihdoin on muutamia edellä kaavaillun systeemin kannalta poikkeuksellisia tapauksia, joissa odotuksenvastaisesti esiintyy yksikkömuoto, vaikka monikollista subjektia ei olekaan välittömästi merkitty. Osa näistä on normaaleja rinnastuslauseita, mutta toisenkinlaisia esimerkkejä on joukossa:

- (36) [mustalais]"miehet ei uskaltanut tullat 'tupahan 'astikkaak kun 'näki jotta sielä 'kaksi akkaa "heiluu 'pitkävärtiset "luurak 'käres PerS LA 51
- (37) "Lamphak 'kyllä *jokk_oli ollu* 'usiempanakiv vuasina 'jo nii / *ne* / *ne tulit* 'hyppiev 'vastarintoja jo siältä / kun / 'pääsi "meillen nii / *n_oli* niim "miälihnänsän *ne* / "tunti 'ihimiset 'jo. Laih LA 97
- (38) No sitte 'hollikevari "jäi ja *ne kulki* sitten niin / niin / *ne* 'kevarit *haki* 'hevoosillansan *ne* 'matkustavaaset ja 'vei taas sittes sinnej ja *ne* "majaali aina niis 'kestikevariis. YHär LA 76
- (39) Ja "sittek kun "tääläkin 'koko 'kylän "kersat ja "vanhat ja "kaikki *oli* pitkin 'tiävviärtä 'väkiä niinkum 'markinoolla 'kattoo kun niitä [häjyjä] "viäthil "linha. YHär LA 173
- (40) Siihen aikan *oli* 'palio *jokk_ei tainnuk* 'kirioottaa *ei* lukiam muuta kut 'tapellaj ja 'pölläälläj ja se on aina miäli pois kun ov viina 'pääs. YHär LA 191

- (41) "Siiher "ruattalaaset sitted "toi 'aina niitä "aseeta ja "peitti 'ha-
oolla niillä kun oli 'hakattu. / Ja 'sitten "nämä siitä 'haki ja
'täytti 'rekensäj ja 'toi ja 'tannen niitä 'tuathim meill_oli 'monta
sataa 'kivääriä ja / ja 'pommia ja 'kaikkia ja. YHär LA
316—317

Jos viimeksi mainitut poikkeukset luetaan inkongruenssitapauksiksi — niissähän subjekti kuitenkin on aina lähikontekstissa olemassa — ja puolikongruentit tapaukset tulkitaan kongruenttiseksi — niissähän verbimuodon kokonaisuudessa on joka tapauksessa monikollisuus merkittynä, jakautuu aineisto kolmii: perinteisin termein ilmaistuna kongruentteihin, inkongruentteihin ja näiden ulkopuolelle jääviin tapauksiin.

3. Käsitellyntapaisia verbintaivutusjärjestelmän vaihteluja selitetäessä on yleensä totuttu vetoamaan kielessä, erityisesti puhekielessä ilmenevään analyttiseen tendenssiin.¹² Mutta kuten Harald Weinrich eräässä artikkelissaan huomauttaa, analyttisyys ja synteettisyys ovat tavallaan vaihdannaiskäsitteitä. Koska sanomalla on aina kokonaisulottuvuutensa, täytyy kuulemisen olla sitä synteettisempää, mitä analyttisempää on puhe, ja päinvastoin.¹³ Vaihdannaiskäsitteillä voidaan tilannetta kuvata mutta ei hevin selittää, sillä ne eivät ole funktionaalisia, ts. ne eivät helposti sopeudu annetun ilmiön funktionmukaiseen erittelyyn. Ne ovat kuin saman mitalin eri puolia, jotka kumpikin erikseen ja omin keinoinsa täyttävät yhteistä tehtävää: mitalin tarkoituksen julkituontia. Kielessä tämänlaatuinen kaksipuolisuus toteutuu tehokkaalla ja konkreettisella tavalla: jos puhuja turvautuu analyttiseen koodiin, on kuulijan syntetisoitava se ymmärtääkseen sanoman; jos taas puhuja käyttää synteettistä koodia, on kuulijan sitä selvätessään toimittava analyttisesti, mikäli hän aikoo yhtenäiseen merkkijonoon kätkeytyvän tiedon käsittää.

Mitä synteettisessä mielessä 'yhtenäisellä merkkijonolla' on ymmärrettävä, ei sekään ole itsestään selvää. Että *ne tekee* kirjoitetaan kahdeksi eri sanaksi, perustuu kirjakielen ortografiseen konventioon, ja tämä konventio puolestaan on voinut kielitajussamme saada aikaan illuusion, että asianlaita on samoin myös puheessa. Tosiasiallisesti äännös *ne tekee* on puhuttuna jokseenkin yhtä yhtenäinen merkkien jono kuin vaikkapa äännös *tekevät*.¹⁴ Suomessa ei tosin tässä yhteydessä kuten ei

¹² Ks. esim. Paavo Ravila, *Johdatus kielihistoriaan*. Tietolipas 3. 4. p. Forssa 1975, 81—84; Erkki Itkonen, *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki 1966, 295—298 ja F. Karlsson 1975, 62.

¹³ Harald Weinrich, *Ist das Französische eine analytische oder synthetische Sprache?* *Mitteilungsblatt des Allgemeinen Deutschen Philologenverbandes* 1962, 178.

¹⁴ Vrt. Weinrich 1962, 179 ja Osmo Ikola, *Virke puheen yksikkönä*. *Vir.* 1976, 240.

persoonapronominien yhteydessä yleensäkin voi ranskan tapaan puhua suoranaisesta prefiksinomaisuudesta, vaan eri sanoiksi tulkitsemisella ja siten analyttisestä v. synteettisestä ilmaisukeinosta puhumisella on vahvat perusteensa. Mutta kielellisinä keinoina analyttisyydessä ja synteettisyydessä on oikeastaan kysymys yhden ja saman menetelmän eri puolista, ja kun toinen mainitaan, tulee itse asiassa toinenkin samalla mainituksi. Tällaisen käsiteparin avulla saadaan kuvatuksi vain ilmiön ulkoinen hahmo, ilmiöstä itsestään ei sillä ole sanottu vielä mitään.

Funktionaaliselta kannalta käsitellyssä ilmiössä on kysymys verbin ilmaisemaa tekemistä toimittavan persoonan ilmipanosta, mikä voi tapahtua kahdella vaihtoehdoisella tavalla: joko siten että suoran sanajärjestyksen vallitessa persoona determinoidaan finiittiverbin edelle sijoituvalla vapaalla morfilla (*ne tekee*)¹⁵ tai siten että persoona determinoidaan verbinvartaloon liittyvällä sidoksisella morfilla (*tekevät*). Edellistä menetelmää voisi nimittää persoonan predeterminaatioksi ja jälkimmäistä postdeterminaatioksi.¹⁶ Funktion samoin kuin ymmärrettävyyden kannalta on yhdentekevää, kumpaa menetelmää käytetään. Menetelmät ovat funktionaalisesti samanarvoiset vaikka rakenteeltaan erilaiset. Kummankin menetelmän yhtaikainen ilmeneminen (*ne tekevät*) sen sijaan on redundanttia ja viittaa tässä kohdin systeemiseen anomaliaan.

Oheiseen taulukkoon on laskettu predeterminaation, postdeterminaation ja redundanssimenetelmän jakauma kussakin osa-aineistossa ja koko aineistossa yhteensä.¹⁷ Vaikka osa-aineistojen välillä on huomattavan suuria keskinäisiä eroja, on taulukon antama kokonaiskuva puhutteleva ja jakauman suunta yhtenäinen ja selvä. Ylivoimaisesti suosituin menetelmä on predeterminaatio, mihin on subjektillisten lauseiden yleisestä esiintymisfrekvenssistä aiheutuvat luonnolliset syynsä, postdeterminaation osuus jää keskimäärin noin viiteentoista prosenttiin ja redundanssimenetelmän osuus vajaan puoleen tästä, eli se todella osoittautuu tilastollisestikin marginaaliryhmäksi. Taulukon osoittamat tulokset

¹⁵ Käänteistä sanajärjystä voi itse menetelmän kannalta pitää suoran sanajärjestyksen transformaationa.

¹⁶ Termejä *predeterminaatio* ja *postdeterminaatio* käyttää vastaavassa yhteydessä Harald Weinrich 1962, 185.

¹⁷ Edellä 'puolikongruenteiksi' nimetyt tapaukset on luettu redundanssimenetelmään ja 'poikkeukselliset yksiköt' predeterminaatioon kuuluviksi. Edellisiä oli koko aineistossa yhteensä 7 ja jälkimmäisiä 10. Epäfunktionaaliseen toistoon kuuluvat tai muuten epäselvät tapaukset on jätetty laskennan ulkopuolelle.

ovat hyvin samansuuntaiset kuin Göran Karlssonin taulukoimat laskelmat eteläpohjalaismurteiden osalta.¹⁸

	Predeterminaatio		Postdeterminaatio		Redundanssimenetelmä		Yhteensä	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Aineisto								
Peräseinäjoki	66	66.0	23	23.0	11	11.0	100	100.0
Laihia	146	91.3	9	5.6	5	3.1	160	100.0
Ylihärmä	293	75.5	66	17.0	29	7.5	388	100.0
Yhteensä	505	77.9	98	15.1	45	7.0	648	100.0

Taulukko. Predeterminaation, postdeterminaation ja redundanssimenetelmän jakauma Peräseinäjoen, Laihian ja Ylihärmän teksteissä sekä koko aineistossa yhteensä.

4. Kirjoittaessaan puhekielen ja kirjakielen tyylieroista erityisesti ilmaisutiivyyden kannalta Pauli Saukkonen aiheellisesti otti esityksensä lähtökohdaksi analyttisyys-synteettisyys dimension termisen epämääräisyyden: "On kuitenkin kovin ylimalkaista todeta vain, että puhuttu kieli on esitystavaltaan väljää ja analyttisempää ja kirjoitettu kieli tiivistä ja synteettisempää. Millä tavalla analyttistä ja millä tavalla synteettistä? Mitä 'väljyys' ja 'tiiviys' itse asiassa merkitsevät?"¹⁹ Ryhtymättä tässä mihinkään sen syvällisempiin terminologisiin uudennusehdotuksiin voi samaan henkeen todeta, että analyttisestä tai synteettisestä tendenssistä puhuminen on harmitonta mutta samalla käsitteellisesti kovin laajaulotteista puuhaa ja johtaa joissakin yhteyksissä helposti epävakaaseen ja epävakuuttavaan terminologiaan. Taipumusta pre- tai postdeterminaatioon voi yhtä hyvin kuin analyttisyyttä tai synteettisyyttä pitää jonkin kielen tai kielimuodon rakenteellisena tunnusmerkkinä. Harald Weinrich on mainitussa artikkelissaan osoittanut, että ranskan kieli on historiallisen kehityksensä aikana monissa muotooppinsa kohdissa kehittynyt latinan postdeterminaatiosta kohti yhä laajempaa predeterminaation käyttöä.²⁰ Sen seikan selvittäminen, esiintyykö suomen kielessä muualla kuin monikon kolmannen persoonan ver-

¹⁸ G. Karlsson 1966, 18—19. Karlssonin taulukkoa vastaavia laskelmia esittää Silja Jutila keskipohjalaismurteiden supistumaverbien taivutuksesta. Ks. Jutila, Keskipohjalaisien murteiden supistumaverbien taivutusoppia. Käsikirjoite. TY 1978, 111—116.

¹⁹ Pauli Saukkonen, Kokeellisia havaintoja puhekielen ja kirjakielen tyylieroista. *Vir.* 1966, 38.

²⁰ Weinrich 1962, 185—186.

bintaivutuksessa pre- ja postdeterminaatiotendenssien vaihtelua, edellyttäisi yksityiskohtaisempaa tutkimusta. Joitakin hajaesimerkkejä voinee silti mainita.

Verbintaivutuksessa voi murteissa havaita laajemminkin kuin vain monikon kolmannessa persoonassa siirtymistä predeterminaatioon. Joskus on puolileikillään mutta aivan todennettavasti esitetty, että *olla* verbin preesenstaivutus eteläpohjalaismurteissa on seuraavanlainen:^{20a}

<i>moon</i>	<i>moomma</i>
<i>soot</i>	<i>tootta</i>
<i>soon</i>	<i>noon</i>

Kolmannessa persoonassa voi olla myös lyhytvokaaliset variantit *son* ja *non*. Persoonaa merkitään tässä paradigmassa sekä pre- että postdeterminatiivisesti ja kumpaakin menetelmää käytetään vaihdellen funktion osoittamiseen. Yksikön ensimmäinen ja yksikön ja monikon kolmas persoonaa erottuvat toisistaan pelkän predeterminaation avulla, yksikön ensimmäinen monikon ensimmäisestä ja yksikön toinen yksikön kolmannesta vain postdeterminaation avulla. Lisäksi voi panna merkille, että persoonapronominit liittyvät verbinvartaloon täysin prefiksinluonteisesti.

Lounaismurteiden verbintaivutus on eräissä vartalotyypeissä kehittynyt vielä edellistä selvemmin predeterminaatiota kohti. Jos jätetään huomiotta se, että kaikista persoonapronomineista esiintyy oheisten pitkävokaalisten lisäksi lyhytvokaaliset variantit ja lukuisia muitakin rinnakkaismuotoja, muodostuu esimerkiksi *saada* verbin imperfektin taivutusparadigma suurimmassa osassa lounaismurteita seuraavan kaltaiseksi:

<i>mää sai(n)</i>	<i>mees sai(n)</i>
<i>sää sai(t)</i>	<i>tees sai(t)</i>
<i>hää sai</i>	<i>hees sai(t)</i>

Kun lounaismurteissa saneenloppuiset *-n* ja *-t* (mukaan lukien eräiden muotoryhmien myöhäsyntyiset loppuasemaiset *-n:t* ja *-t:t*) useimmissa lausefoneettisissa ympäristöissä säännönmukaisesti katoavat jäljettömiin, seuraa tästä, että esimerkiksi äskeisessä taivutusparadigmassa verbinmuoto on kaikissa persoonissa sama *sai* ja persoonamuodot erottuvat toisistaan vain persoonapronominien avulla.²¹ Persoonapäätteiden

^{20a} *Olla*-verbin täydellisen eteläpohjalaismurteisen taivutusparadigman esittää E. J. Chydenius kirjoituksessaan Laihian murteesta. *Vir.* 1886, 114—115.

²¹ Ks. J. A. Hahnsson, *Muoto-op. selitys Eurajoen, Lapin, Rauman, Pyhänmaan, Laitilan ja Uudenkirjon pitäjien kielestä*. Suomi 2:8. Helsinki 1870, 305—307; J. G. Toivonen, *Tutk. Halikon kielestä*. Suomi 3:2. Helsinki 1889, 162—197; Heikki Ojansuu, *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit*. Suomi 4:2. Helsinki 1904, 4—9 ja 117—124.

eli postdeterminatiivisten persoonan merkitsemien äänteellisesti redusoi- tuessa ja lopulta monissa puheyhteyksissä kokonaan hävitessä on kehitys suomen lounaismurteissa väistämättä johtamassa aikaisemmasta persoonan postdeterminaatiosta nykyiseen predeterminaatioon.

Nomininaitvutuksessa vastaavaa yhdenmukaista tendenssiä osoittaa lounaismurteiden possessiivivaiutus. Kun säännöllinen äänteellinen kehitys on lounaismurteissa johtanut siihen, että possessiivisuffikseja on jäljellä enää kaksi: *-n* ja *-s*,²² siirtyy omistajapersoonan erottamiskun- tio automaattisesti persoonapronominien genetiivimuodoille ja samalla toteutuu siirtymä postdeterminaatiosta predeterminaatioon. Yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan persoonapronominin genetiivimuo- doilla voi olla useita muitakin ilmiäsuja kuin oheiseen malliparadig- maan merkityt:

<i>mun kirjan</i>	<i>meijän kirjan</i>
<i>sun kirjas</i>	<i>teijän kirjan</i>
<i>hänen kirjas</i>	<i>heijän kirjas</i>

Yleispuhekielessä kehitys on tässä kohdin edennyt vielä pitemmälle, niin että possessiivisuffikit saattavat pudota kokonaan pois. Sanotaan *mun kirja*, *sun kirja* jne.²³ On siirrytty omistajapersoonan merkinnässä puhtaaseen predeterminaatioon.

Nominien sijataivutuksesta ei sen sijaan samanlaista yhdensuuntaista tendenssiä voi vaivattomasti osoittaa. Esiintyy kyllä 'analyttisyyden' ja 'synteettisyyden' vaihtelua, ja esim. abessiivimuodon *rahatta* korvaaminen prepositorakenteella *ilman rahaa* merkitsee samalla siirtymistä postdeterminaatiosta predeterminaatioon, mutta toisaalta komitatiivisi- jan *vaimoineen* vaihtaminen postpositioilmaukseen *vaimonsa kanssa* pitää rakenteen edelleen yhtä lailla postdeterminatiivisena. Sitä paitsi täl- lainen vaihtelu ei oikeastaan osoita suuntaa kumpaankaan mahdollisuu- teen päin, koska siihen, kumpi vaihtoehtoista kulloinkin valitaan, vai- kuttavat monet okkasionaaliset ilmaisulliset ristikkäispaineet. Erityis- tähdennystä tai korosteista painotusta osoittamaan voi esimerkiksi luontua paremmin analyttinen kuin synteettinen rakenne.²⁴ Silti koko- naisjärjestelmän muutosten aiheuttamaa virtausta voi sijataivutuksessa- kin ilmetä.

²² Heikki Ojansuu, *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi*. Suomi 3:19. Helsinki 1901, 181—185.

²³ F. Karlsson 1975, 62. Vrt. Heikki Paunonen, Puhesuomen monet muodot. *ÄÖLV* 1975, 165.

²⁴ Pauli Saukkonen, Über die Opposition synthetischer und analytischer Konstruktionen im Finnischen. *Symposion der Syntax der uralischen Sprachen*. Göttingen 1970, 167. Ks. myös Gyula Décsyn ja Osmo Ikolan Saukkosen esitelmään laatimia korreferaatteja, mts. 172—175 ja 175—177.

Lounaismurteissa sijamuotojen ilmaisukykyä ja tarkkuutta heikentänyt voimakas sijasynekretismi²⁵ on synnyttänyt lisääntyvää tarvetta analyyttisiin muodosteisiin. Niinpä *pääl* postpositiota voidaan käyttää adessiivi-allatiivin verosta seuraavasti:

- (42) ja se "käve vissi "mamma 'hermom *pääl* ko ko / ko se "flik sil taval "laolo sit. . . PyhM LA 324
 (43) Se [morsiushuntu] ol nim "pitk et se oikke "maas sit "laahas ko 'seisos ja "käväl ni / se ot "maahan 'kiines täyty tosa "käsivarrem *pääl* 'pittäs sillo ol / "pitk 'suur 'huntu sit 'jo et. KarTI LA 368
 (44) ja heek [vanhat ihmiset] 'kattosik "kaikist 'tommosist / ku "taivam *pääl* tule simmossi / "kaikki tommossi / 'simmossi 'sukkeli "soikotuksiki Kis LA 484

Tai *kans*-postpositiorakenteella korvataan *adessivus instrumenti*:

- (45) Ja sit 'silt ni ikän tosa "auton *kans* 'käve toi noi "Suamine PyhM LA 318
 (46) 'Nii ja 'juurharjan *kans* 'niit sit pestä. PyhM LA 98
 (47) Ja / 'sit / 'kaora sillo "leikatti 'sirpin *kans* Kalan LA 30
 (48) Ja / ja tota noi / 'kyl mnä "meina sit 'mennä / "pyärän *kans* mut mnä mene 'nii 'verkales. Kalan LA 501
 (49) No 'sin 'menti sit / "paatin *kans* ja Kis LA 422
 (50) Kyl 'sillo [palmusunnuntaina] "ain 'liikkel 'hajeta ittes sit ja / 'palmui hajeta etei / jolle muut ni "suksejen *kans* 'mennä sit etei. Kis LA 436
 (51) 'See [pastanttipuuro] 'pistetti siälp "parast sit vaan 'kauhan *kans* "fatti. Pai LA 222
 (52) Ja 'sit mentti "hevosen *kans* tuama / oikke 'munt säkki "silakakalo. Pai LA 690

Tällaiset postpositiorakenteet ovat kumminkin samalla tavoin postdeterminatiivisia kuin sijamuodot, joita ne pyrkivät korvaamaan. Saattavatpa ne itse olla aiheena uusien sijapäätteiden synnylle; vrt. viron *-ga*: *pojaga, raamatuga, hambaga* tai vepsän *-ke*: *sinunke, koiranke, kirvhenke*.

Postdeterminatiivinen on myös puhekieleen laajalti levinnyt analyytinen *vai*-kysymyslause: *Ja se paikkaki o viäl olemas vai?* TÄ C62 || *Sää tympäännyit siihen kirjallisuustiäteese vai?* TÄ C130 || A: Kyl mää läh-tisim pois täält. B: *Lähtisit vai?* TÄ C130.²⁶ Viron vastaavanrakenteinen *kas*-kysymyslause sen sijaan edustaa predeterminaatiota: *Kas ma näen õiete, kas mu silmad ei peta?* || *Kas poisid mõilevad minna või mitte?* || *Kas sa tead, millal see juhtus?*²⁷

²⁵ Tästä ks. Markus Lahti, Sijojen synkretismi lounaismurteissa. Käsikirjoite. TY 1973.

²⁶ Lisää esimerkkejä ks. Kerttu Lennon seminaariesitelmästä Makrosyntagman puheaktifunktiona kysymys Turun puhekielessä. TY 1978, 14–15.

²⁷ Esimerkit Ilmar Talven teoksesta *Juhansonin reisid*. Lund 1959, 115, 167, 184.

Viimeksi mainitsemani postposition rakenne- ja kysymyslause-esimerkit voinee lukea analyttisiksi, mutta pre- ja postdeterminaatiodikotomian kannalta ne näyttävät jossakin määrin fakultatiivisilta eivätkä siten voi osoittaa erityistä tendenssiä kumpaankaan suuntaan.

Palatakseni takaisin monikon kolmannen persoonan käyttäytymiseen on kuvan täydellistämiseksi syytä lisätä vielä ainakin yksi huomionarvoinen seikka. Läpi uralilaisten kielten näyttää kuin perheominaisuutena vaikuttavan voimakas tulvintaista monikon merkintää vierova juonne.²⁸ Aivan yleisesti todeten monikon merkinnästä pyritään selviämään niukimmin mahdollisin keinoin. Jos monikkolisuus ilmankin selviää kontekstista, sitä ei välttämättä tarvitse erityisesti osoittaa tai toistaa.²⁹ Ottamalla lähtökohdaksi Paavo Ravilan konstruoiman uralilaisen monikkomuotoisen lauseen prototyypin³⁰ saamme syntymään seuraavan kehityskaavion: *mies-menevät* → *miehet menevät* → *miehet menee*. Eli kehityksen suuri linja näyttää monikon kolmannen persoonan taivutuksessa johtavan uralilaisen kauden äärimmäisestä postdeterminaatiosta redundanssivaiheen kautta nykysuomen yleiskielen epävirallisen rekisterin ilmaisemaan täydelliseen predeterminaatioon. Tämän kehityslinjan synkroniseksi illustraatioksi ja funktionaalisine vaihteluineen synkroniseksi rakenteelliseksi homologiaksi osoittautuu eteläpohjalaismurteista esittämäni aineisto.

5. Suomen kielen normatiiviset kieliopit antavat ymmärtää, että viitattaessa henkilöihin kolmannen persoonan persoonapronominit ovat

²⁸ Itkonen 1966, 253—254. Ks. lisäksi Erkki Itkonen, *Suomalais-ugrilaisen kielen ja historian tutkimuksen alalta*. Tietolipas 20. Helsinki 1961, 78—81 ja Die Laut- und Formenstruktur der finnisch-ugrischen Grundsprache. *UAJ* 34. Wiesbaden 1962, 207—209; Paavo Ravila, Numerusprobleemeja. *Vir.* 1938, 296—297 sekä Lauri Hakulinen, *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 3. korj. ja lis. p. Keuruu 1968, 84, 417—420. Vrt. Nullo Minissi, Numeruskategorie im Indogermanischen, Altaischen und Uralischen. *Euroasiatica* 4:2. Pisa 1977.

²⁹ Toteamuksesta saan kiittää prof. Mikko Korhosta. Artikkelini pohjautuu Suomen kielitieteellisen yhdistyksen Seilissä järjestämässä morfologian tutkijaseminaarissa 25. 8. 1978 pitämäni esitelämään. Hyödykkäistä keskustelupuheenvuoroista kiitän Korhosen lisäksi Kaisa Häkkistä, Eeva Kangasmaa-Minniä, Lauri Lindgreniä, Jouko Lindstedtiä, Päivi Rintalaa, Kari Suomea ja Kalevi Wiikiä. Kirjoitukseni ollessa jo painossa esitti akateemikko Béla Kálmán 2. 11. 1978 Turun yliopistossa pitämässään vierailuluennossa Subjektin ja predikaatin kongruenssista huomionarvoisia lisänäkökohtia suomalais-ugrialaisten kielten monikon merkintään.

³⁰ Ravila 1938, 290—294. Ks. myös Paavo Ravila, *Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen*. FUF 27. Helsinki 1941, 96—97, 113—114 ja Uralilaisen lauseen alkuperäisestä rakenteesta. *Vir.* 1943, 251—252 sekä Hakulinen 1968, 82, 451—452. Vrt. Robert T. Harms, Huomioita suomen numeruksesta. *Vir.* 1964, 290—291 ja József Erdődi, A propos de la question de la pluralité non-marquée de l'objet et du sujet dans quelques ouraliennes. *Mélanges a A. Sauvageot*. Budapest 1972, 74—76.

hän ja *he*.³¹ Näin onkin asia kirjakielessä ja yleiskielen virallisessa rekisterissä, mutta ei edes kaikessa kirjoitetussa kielessä, ei Veijo Meren mainitsemassa uudessa kirjakielessä eikä yleiskielen epävirallisessa rekisterissä. Jo Setälän Suomen kielen lauseoppi tietää kertoa: ”Puhekielessä, erittäinkin kansankielessä, samoin kuin puhekieltä kuvaavassa kirjakielessä, käytetään hyvin runsaasti *se* sanaa *hän* sanan asemesta. Esim. *Terve se vielä oli viime sunnuntaina. Lauantaina sen oli määrä lähteä kirkkoon.*”³² *Se* ja *ne* sanojen käyttö viittaamassa henkilöihin on todella kaitentasoisessa puhekielessä vain kaikkein virallisinta ja huolitelluinta seurustelu- ja julkista puhuntakieltä³³ lukuun ottamatta niin yleistä, ettei sitä tarvitse erikseen todistella.³⁴ Kun kuitenkin myös *hän* ja *he* pronomineja yhä puhekielessäkin käytetään, viriää kysymys, onko mahdollista havaita jotakin struktuurista tendenssiä tai joitakin struktuurisia tendenssejä, jotka hallitsisivat tätä jakoa toisaalta *hän* ~ *he* ja toisaalta *se* ~ *ne* pronominiin esiintymiin.

Esitän seuraavassa äskeisestä aineistostani poimimiani esimerkkejä *hän* ja *he* pronominiin käyttöyhteyksistä. Samalla tulee itsestään valaistuksi *se* ja *ne* pronominiin käyttötapauksia. Paitsi mainittuja pronomineja kursivoim esimerkeissä referaattia edeltävän johtolauseen subjektin ja predikaatin tai muun johtosanan:

(53) *se* / 'isäntä sanoo_tta *se* 'meirän tuvan isäntä jotta / niin / kyllä niim 'pitää 'hakia_ttei 'hän niin tuota "kaharella 'hevoosel-

³¹ Ks. esim. E. N. Setälä — Matti Sadeniemi, *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. 19. p. Helsinki 1972, 90—91; Aarni Penttilä, *Suomen kielioppi*. 2., tark. p. Porvoo 1963, 508—509; Osmo Ikola, *Nykysuomen käsikirja*. Uud. laitos. Espoo 1977, 43. Uusimman ohjekielioppimme, Fred Karlssonin Finsk grammatikin kuvaus on tässä kohdin ristiriitainen: *Ne* mainitaan persoonapronominiin joukossa, mutta sitä ei lasketa niihin kuuluvaksi, koska sitä käytetään ainoastaan ”i stället för *he*”. Yksiköllistä vastinetta *se* ei edes mainita. Ks. F. Karlsson, *Finsk grammatik*. Helsinki 1978, 69, 238. Risto Tuomikoski puolestaan on sitä mieltä, että ”*hän* monilta puoliltaan ei ole muuta kuin sanan *se* (oikeastaan paremminkin sanan *tu*) persoonaisempi vastine”. R. Tuomikoski, *Asemoisilmaustemme luokittelusta*. Suomi 114:4. Forssa 1969, 52.

³² E. N. Setälä, *Suomen kielen lauseoppi*. Tark. Matti Sadeniemi. 16. p. Keuruu 1973, 86. Muistutus sisältyy ilman esimerkkejä jo teoksen toiseen painokseen, Helsinki 1884, 45.

³³ Termeistä *puhunkieli* ja *yleispuhekieli* ks. Pauli Saukkonen, Kielen tyyli. *Vir*. 1968, 11; Yleispuhekielen tyylistä. *ÄÖLV* 1969, 42—43 ja Puhekielen luonteesta. *Kielikello* 3 1970, 3. Vrt. myös Osmo Ikola, Suomen kirjakieli. Lauri Hakulinen — Osmo Ikola — Paavo Ravila, *Kirjoituksia suomen kielestä*. Tietolipas 51. Helsinki 1967, 34 ja Ikola, Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre. *Sananjalka* 1972, 16—25.

³⁴ Vrt. Paula Vuorela, *Hän* ja *se* -pronominiin käytöstä. *Vir*. 1962, 464—465. Kuinka syvälle *se* ja *ne* pronominiin henkilöviitteisyyskäyttö suomen kielessä oikeastaan ulottuu, ei ole perusteellisesti selvitetty. Joka tapauksessa tällä käytöllä on juurensa vanhassa kirjakielessä Agricolan teksteissä saakka. Ks. Ritva Oksala, Persoon- ja demonstratiivipronominiin käyttö Mikael Agricolan Rukouskirjassa. Käsikirjoite. TY 1967, 108—109 ja Anneli Keto, *Hän*-pronominiin käyttö Raamatun kielessä. Käsikirjoite. HY 1969, 154—157.

- la saa 'ajetuksi niin / niitä "siernapölkkyjä PerS LA 21
- (54) se "Pikku-'Hietalam 'Maija "sitten niin / — — — / *se sanoo* sitte jotta niin / jotta / 'kyllä *heiräm* pitää 'pyytääp "pikkukärnyt jotta niin / 'vierähän tuonne / "kotiam mun sinne "Hietalaha. PerS LA 44
- (55) No 'se [tuomari] *oli* ste / 'sanonu_tta *hän* "hakoo / 'puhtahav "veitten / 'keittiöstä ja sitte oli "maistanus sitä [voita] / niin *sanoo*_tta kyllä *hän* ottaa "kaikki ei 'hän "annas 'sitä nuollen 'toisillev vaikka sinne oli 'justihin "tullus sitte j'okuu 'ihiminen PerS LA 88
- (56) "äitee 'vainaa 'meinah niij jotta / jotta niin tuota / 'häm menöö "kaupas 'käymähä PerS LA 159
- (57) Sen [vasikan] *oli* 'pannuj 'jokku "häjynilikeset 'sinnej jotta he sen siältä sitte 'joskus "hakoo mutta / se jäi "hakemata. Laih LA 36
- (58) Niin se [naapurin isäntä] "siitä sitte 'se / *sillen tuli* 'kova "vaiva jotta / 'hänem pitää pyytääs *silt* [kertojan pojalta] "anteeksi jottei *se* 'ookkaa stä [puhelinlankaa] 'katkaahnu. Laih LA 333
- (59) No "isä 'sanoo_ttä "antakaas ny "hänellen ne "suittet. YHär LA 50.
- (60) Mutta 'sitte kus se "Taaveti 'herra meni sinnes "Seinäjojellen niin / *se* rupes "siälä 'sitten "asumhan sitä / 'Seinäjokia / ja 'päätti että *häj* "jatkaa stä "rautatiätä ja 'viää sen / 'Torniohoj ja mihink_asti 'hyvänsä. YHär LA 55
- (61) ja niitä 'meni 'usiempia "miähiä niin *ne* sitte "pyytivät jos / 'meirän 'kotua laitetaas 'heiller "ruakaa YHär LA 58
- (62) No sitte ku siälä [nuorisoseurassa] 'toimithij ja 'hommathin niin *ne* / "häjyt ja *ne* 'uhkasivat sitten niettä 'he pitää "valtansa eikä *heillem* 'mitään saaran *ne* tuli sinne "häjyylhön YHär LA 151
- (63) *Ne* [kyläläiset] 'otti sitte 'vasthan kun niitä kerran tiäthin 'orot-taak kun *ne* [häjyt] *oli* "lähärettänys "sanan että *he* tuloo tekhöl 'lihaa YHär LA 164
- (64) Ja *ne* [häjyt] *oli* 'nii "herroja että *ne* tahtoo että *heillem* piti olla 'aina 'viinaa YHär LA 193
- (65) Ja *ne* [kertojan vanhemmat] 'tuumas sitt_että 'he laittaa "ruakaa 'kökkäväell_että 'koko 'päivän kuakitha. YHär LA 206
- (66) 'isäntä *sanoo* että mennän nym 'mun sinne / kathon että 'hän tuloo paremmi 'huamiooruksi. YHär LA 291
- (67) ja *se* [sotilas] tuli 'peräs tuannet 'tikoollen astik *kyselhön* eikä 'hänellen anneta. YHär LA 336
- (68) 'Kivimäki tuli sittet 'tänne "aamulla ja / 'sanoo_ttä nyt sittel 'lähärethäl 'Lapuallev vaikkei *heit_oop* 'palio mutta kyllä nyt 'ainakik 'koitethaj ja. YHär LA 354
- (69) Niin *se* [Mannerheim] sitte 'aam . . . *oli* 'sanonu_tta "aamulla 'tullan niin 'sinne että *hän* sais niinku "haastatellaj ja YHär LA 395

Annetuista esimerkeistä on helppo havaita, että *hän* ja *he* esiintyvät vain määräympäristössä eli referaatissa, tarkemmin sanoen epäsuorassa

ja sekaesityksessä³⁵ viittaamassa referaatissa ilmaistun toiminnan alkuperäiseen tekijään tai kokijaan tai tämän viiteryhmään, ts. viittaamassa johtolauseen subjektiin tai tämän taustaryhmään. *Se* ja *ne* taas eivät koskaan esiinny tällä tavoin, vaan niillä viitataan edussaneisiinsa aina välittömästi. Setälän lauseopin edellä siteerattu muistutus huomauttaa myös tästä seikasta: ”Kansankielessä useinkin käytetään *hän* sanaa *se* sanasta eriväessä merkityksessä, erittäinkin oratio obliquassa vastamaan oratio directan 1:stä persoonaa (epäsuorana refleksiivipronomini-na), vieläpä 2:stakin. Esim. *Se sanoi, että hän on sairas. Se sanoi, ettei hän hänestä huoli* (or. dir.: *en minä sinusta huoli*).³⁶ *Se* ja *ne* voivat toki esiintyä referaatissa niin kuin muussakin puheessa, mutta tällöinkin ne viittaavat välittömästi puheena olevaan tai sitten referaatin sisällä johonkin henkilöön tai joihinkin henkilöihin eivätkä johtolauseen subjektiin:

(70) Niin *se* / "isooisä 'sanoo...tta kyllä *tuo* "Maija osaa "vettä 'laittaa jotta vaikkei sitä ook "kaivos 'yhtää jotta / jotta kyllä *se* on 'oppinu PerS LA 49

(71) "Minä "ajattelin / 'mitähän *tua* "isäntä nym 'meinaa kun *se* nyt 'tuloo nuan "kiukkuusta 'meille / päi. Laih LA 299

Seuraavassa passuksessa vaihtelevat hauskaasti *he* ja *ne*, koska siinä toimijoina on kaksi eri miesjoukkoa, joihin kumpaankin referaatissa viitataan:

(72) 'miähet *sanoo* että *ku* / 'he oli "täälä 'hevoosinensap "päivinen-säk kun *ne* / 'miähet tästä 'pihasta "lähti / niin / *he* "päätti että kun *ne* nyl "lähtöö ni 'he "lähtöö "perhän "seuraamhan 'tulooko "mitääl "lähäröstä. YHär LA 388

Joskus referaattia edustava jakso voi olla pitkäkin ja jatkua virkekonaisuudesta toiseen:

(73) Ja 'äitee oli sten niinkum "parantanum menua ja. / *Kehuu* 'hän oli 'nii 'henki "hapatuksih jotta 'hän / 'häm pakkas "aiva / "aiva

³⁵ Referaatista ja siihen liittyvästä terminologiasta ks. Osmo Ikola, *Das Referat in der finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen*. Helsinki 1961, 9–10, 14, 257–258.

³⁶ Setälä 1973, 86. Että mainittu jako kansankielessä on vanhaa perua, osoittavat murteiden lauseopilliset tutkimukset, joissa *hän* ~ *he* ja *se* ~ *ne* pronominiin käyttötapoja on laajasti selvitelty. Ks. Setälä 1883, 84–93, 162–164; Sirelius 1894, 93–98; Latvala 1895, 42–45 ja 1899, 37–40, 67–68; Kannisto 1902, 144–162; Beronka 1922, 56–58, 92–93. Suppeammin myös Erkki Almqvist, *Isojoen kielimurteesta*. Suomi 2:8. Helsinki 1870, 123; Torsten Aminoff, *Et. Pohjanmaan kielimurteesta tutkimus*. Helsinki 1871, 38 ja *Tietoja Wermlannin suomalaisista*. Helsinki 1876, 54; Ossian Grotenfelt, *Pohj. Hämeen kielimurteesta*. Suomi 2:12. Helsinki 1878, 360–361; O. A. F. Lönnbohm, *Jääskén, Kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien kielimurteesta*. Suomi 2:13. Helsinki 1879, 64–65; Knut Cannelin, *Tutk. Kemin kielimurteesta*. Helsinki 1888, 88, 100; Leino 1890, 282; Lindfors 1893, 23; Erkki Reijonen, *Nurmeksen murteesta*. Suomi 3:6. Helsinki 1893, 35.

tuata 'pökertyäj jo 'tiälle *hän* oli nii *hän* niin 'kovaa 'pelkäs. / Ja *sanoo* 'sitte ku *häm* "pääsi niotta se 'Pyärnistä näkyy se "valo vähä 'paremmin nii / niin / se [susi] rupeh "jätähön ittiänsä / eikä *hänen* 'tarvinnu_{st}ä "ruakaknyytyänsäkkääj 'jättää / sitte sinnet 'tiällen. / Mutta '*sanoo* että sitte kum "Pyärnis 'kyselthi *häneltä* että / "mitää ei *häv* 'voinuv "vastatap 'pitkhän 'aikha. / Ei '*häv* voinu 'yhtääm mitää että ku '*hän* oli 'niin 'kovaa "hengästyksis että / ei '*häv* voinum 'mitääv 'vastataj ja *sanoo* ei '*ne-kääs* sittem mitääk 'kysellykkää että / *ne* "vain käski '*hänem* mennäm "maataj ja *tti* siin_o . . . siin . . . olla yätä ja / mennäm 'maataj ja / sitte *soli* "aamulla vasta '*kertonuk* kuinka '*hänen* / '*hänen* oli 'asiat ja kuinka *hän* oli 'kovaa 'peliästyksis. / Ja jos se 'susi 'sai *hänen* 'kiinnim muttei olluk kumminkaas 'saanu. Laih LA 75—80

Jakauma referaatin ja välittömän esityksen kesken on niin voimakas, että aivan samoin kuin välittömässä puheessa *se* ja *ne* voivat viitata yhtä hyvin ihmisiin, eläimiin kuin esineisiinkin, niin vastaavasti referaatissa *hän* ja *he* voivat viitata mihin tahansa todellisiin tai kuviteltuihin elollisiin olioihin, joilla voi olettaa olevan tajullista mielenisällystä. Seuraavista esimerkeistä ensimmäisessä on kysymys suden ja toisessa lampaitten ajatuksista:

(74) *se* [susi] *oli nii ollun nii* / ettei 'millää *häl* 'lähärep "poikes Laih LA 40

(75) kun *ne* [lampaat] 'pakkah niin kovaa "kotia / 'näin "keväästä — — — *ne* 'pakkas kun *ne* "tiäsi niim mistä *heit_{on}* 'tuatu 'mistä päin nin *ne* pakkah 'nin kovaa 'kotia. Laih LA 96

Toista ympäristöä, jossa *hän* ja *he* referaatin lisäksi säännöllisesti esiintyvät, voisi nimittää sisällöllistä epämääräisyyttä tai indefiniittisyyttä osoittavaksi. Kertoja ei tiedä tai yksinkertaisesti ei huoli selostaa kaikkia käsiteltävän asian kannalta epäolennaisia pitämiään yksityiskohtia. Tässä käyttöyhteydessä *hän* ja *he* saattavat elollisten olioiden lisäksi viitata myös esineisiin ja asioihin. Ilmaustyyppi on sikäli idiomaattinen, että *se* useimmiten, joskaan ei aina, on kysymyssanalla alkavan kysymyslauseen muotoinen:³⁷

(76) 'Se 'kuluki pitääm "piäntä "kauppaa *se* kuluki tätä 'Jurvav väliä ja / *mihinä hän* 'kuluki ni / sitä sanothin "Kettu-Eeliksi. Laih LA 199

(77) jotta 'meirän oli / 'meiräm "Mikko jok_{on} 'kaikkien "nuarin niin *soli* 'justhil lähärös / 'jatkokurssiillej ja '*mihinä he kukin* 'olit ja Laih LA 260

³⁷ Hiukan toisentyypistä ilmausta edustavat Setälän välinpitämättömyyttä osoittaviksi nimittämät esimerkit: *Kuka hänestä huoli! Jospa häneen menisi koettamaan! Valjasta hevonen ja aja hänellä hiljakseen!* Setälä 1973, 86. Vrt. Matti Sadeniemi, Pronomi-neista. *Kielikello* 4 1971, 10.

- (78) Kun 'niit oli katkoonup "palio "Sarvijojev välilläkin niitä 'puhelillankoja / 'paaluja ja 'sähkölä . . . valoja ja *mitä he olit (kaikkia)*. Laih LA 334
- (79) Ja 'nyn ne om "molemmin "siälä / *kuinka he ovat nyt sitte 'sopi-nu 'en 'tiärä*. Laih LA 353
- (80) Ja minä en "oon nyn 'niitä niim miälheni 'pannum *mitä hänestä sitten nyk "keskustelthim* mutta siitä "raakuuresta "puhuthij ja 'tuumathin että se "lopetetha. YHär LA 133
- (81) ja ne [häjyt] 'laulooki stel 'lauluja että / että vaikk_oon 'nuari ikä niil 'linham 'pitää / ja *mnä 'muista heitä 'lauluja enää* YHär LA 171
- (82) oli 'heinä/aika / niin ne oli sitte "hevooset 'siälä 'luhuralla "köy-sis ja *mitä he oli* YHär LA 186

Joskus, vaikka harvoin, tässäkin ympäristössä saattaa esiintyä *se* tai *ne*:

- (83) paapp_ooli 'nevalla / 'se oli 'ojaa luamah ja / *mihinä ne 'kukim mukulat sitten 'oli* / em minä tiärä. Laih LA 337

Hän ~ he ja *se ~ ne* esiintymien yleisyysuhde viimeksi mainitussa ilmaustyyppissä oirehtii ehkä sitä, että *se* ja *ne* olisivat tässä tyyppissä tunkeutumassa *hän* ja *he* pronimien rinnalle, koska tässä, toisin kuin referaatissa, ei todettavaa sekaantumisvaaraa ole.

6. Normitetussa kirjakielessä ja sen normistoa seurailevassa virallisessa yleispuhekielessä kolmannen persoonan persoonapronominit määräytyvät tekstiympäristöstä riippumatta edustamiensa tarkoitteiden kielenukkoisen laadun perusteella. Henkilöihin viitataan pronomineilla *hän* ja *he* ja juuri ja vain nämä katsotaan persoonapronomineiksi. Muihin elollisiin olioihin, esineisiin ja asioihin viitataan demonstratiivipronomineilla *se* ja *ne*. Esittämäni aineisto osoittaa, että normittamattomassa puhekielessä tai kansankielessä — jos niin halutaan tarkentaa — tilanne on toinen: pronomien käyttö määräytyy struktuurisin perustein tekstiympäristöstä käsin. Jos henkilötarkoitteisuutta pidetään persoonapronominien kriteerinä, niin tässä kielimuodossa niitä on neljä: *se ~ ne, hän ~ he*. Mutta näistä minkään käyttö ei rajoitu pelkästään henkilöihin viittaamiseen, vaan tekstuaalisten edellytystensä rajoissa niitä voidaan yhtä hyvin käyttää eläimiin, esineisiin tai asioihin viittaavina demonstratiivipronomineina.

Persoonapronomineina mainittujen pronomien käyttö jakautuu kahtia siten, että *se* ja *ne* viittaavat välittömästi edustamiinsa henkilöihin, kun taas *hän* ja *he* esiintyvät vain referaatissa viittaamassa johonkin epäsuoraa tai sekaesitystä hallitsevan kehyskontekstin henkilötarkoitteeseen, tavallisesti johtolauseen subjektiin. Edellistä käyttötapaa voisi luonnehtia persoonan determinoinniksi ja jälkimmäistä per-

soonan identifioinniksi. Tämä jako näyttää rigorisimminkin toteutuvan länsimurteista juuri eteläpohjalaismurteissa, ja nämä liittyvät siten käsiteltävän rakennepiirteen osalta likiten savolaismurteisiin. Nykyisissä savolaismurteissa näet frekvenssiltään yleisin kolmannen persoonan persoonapronomini välittömässä puheessa on *se ~ ne*, kun länsimurteissa esiintyy murteittain vaihtelua *hän ~ he* ja *se ~ ne* pronomien välillä. Länsimurteista eniten käytetään välittömässä puheessa *hän ~ he* pronomineja lounaismurteissa, jotka näin puolestaan lähestyvät kaakkoismurteita: niissä ylivoimaisesti taajiten kolmannen persoonan persoonapronominina välittömässä puheessa esiintyy *hän ~ he*. Kaakkoismurteissa ilmenee eroja muihin murteisiin myös epäsuoran esityksen viittaussuhteissa.³⁸

Tietyntyläisen sisällöllisen indefiniittisyyden ilmaiseminen oli toinen käyttöympäristö, johon *hän* ja *he* pronominit sitoutuvat. Pitäisikö ne tässä yhteydessä tulkita persoona- vai demonstratiivipronomineiksi, ei ole kovin olennaista. Sen sijaan alkaa itää ajatus, olisiko referaattikäytöllä ja indefiniittisellä ympäristöllä jokin keskinäinen yhteys, jokin yhteinen referenssi, jonka alla ne toimisivat yhdessä jonkin kontekstuaalisen struktuuripiirteen ilmentäjinä. Tämä yhteys on viittaaminen puhetilanteen ulkopuolelle. Siten tekstuurin tasolla *se* ja *ne* viittaavat aina itse puhetilanteeseen, *hän* ja *he* puhetilanteesta ulos. Eli Harald Weinrichin toisessa yhteydessä käyttämää ilmausta mukaillakseni: *hän* ja *he* viittaavat aina kerronnan maailmaan, *se* ja *ne* läsnäolon maailmaan.³⁹

Hahmottelemani tekstistruktuurisen vastakkaisuuden ei tarvitse joutua ristiriitaan jonkin tekstimuodon sisällä tapahtuvan analyysin kanssa. Pauli Saukkonen on osoittanut, että varsinkin uudemmassa taideproosassa vallitsee kerrontatekninen oppositio *hän ~ he* ja *se ~ ne* pronomien välillä siten, että puhujan tai kertojan (usein yhtä kuin kirjailijan) havaintopiirissä käytetään puheena olevasta persoonapronominia *hän* ja kuulijan tai puhuteltavan (= lukijan) havaintopiirissä persoonapronominia *se*. ”Persoonapronomineille *hän* ja *se* on kerrontateknikasakin kehityksessä näin ehkä selvä distinktiivinen oppositio: silloin kun

³⁸ Leila Toivola-Junttila, Hav. *hän*-pronominin käytöstä suomen länsimurteissa. Käsikirjoite. HY 1966; Maija Makkonen, Hav. *hän*-pronominin käytöstä suomen itämurteissa. Käsikirjoite. HY 1967; Marja-Leena Lyyra, Lauseop. hav. dem.pron:n käytöstä Iisalmen murteessa. Käsikirjoite. HY 1963.

³⁹ Harald Weinrich, *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. 3. Aufl. Stuttgart 1977, 42—50. Huvittavaa tässä yhteydessä on todeta, että Pauli Saukkosen laskelmien mukaan *hän* saneen frekvenssi eri tekstilajeista on suhteellisesti suurin kertomakirjallisuudessa yleensä ja *he* saneen erityisesti lasten kertomakirjallisuudessa. Vaikka kirjakielinen aineisto ei sinänsä valaise tässä käsittelemääni kahtiajakoa, tieto silti osaltaan indikoi *hän* ja *he* pronomien kerrontaan viittauksellisuutta. Ks. Saukkonen, *Nyky-suomen saneiston yleisyystilasto saneenloppuisessa aakkojärjestyksessä*. Oulu 1977, XVIII.

kahdesta tai useammasta samaan aikaan esiteltävästä henkilöstä joku katsotaan senhetkisessä tilanteessa (tilanteet voivat kirjailijan tarkoituksien mukaan nopeasti vaihtua) päähenkilöksi (tai päähenkilöinä on tasaveroisesti myös useampia), tästä päähenkilöstä käytetään *hän*-pronominia ja sivuhenkilöstä *se*-pronominia.⁴⁰ Toisin sanoen aina kun puhuja tuo puheena olevan lähemmäksi itseään, muuttuu puheen sävy ikään kuin kohteliaammaksi, ja tätä osoitetaan *hän* pronominin käytöllä.⁴¹ Yleisemmin voisi sanoa, että jollakin tavoin tutusta käytetään persoonapronominia *hän* ja vieraasta tai ainakin vieraammasta persoonapronominia *se*.⁴²

Tähdennän, että tarkoitan esittämälläni jaolla käsittelemieni pronomien viittauksellisuutta tavanomaisesta poikkeavassa mielessä. Tarkoitan niiden viittauksellisuutta — tai ehkä paremmin niiden indeksaalisuutta — edustamansa tekstimuodon suhteen pikemmin kuin niiden viitteisyyttä jonkin valitun tekstimuodon sisällä. Tässä merkityksessä *hän* ja *he* valitsemassani aineistossa indikoivat kerronnallisesti toisasteista tekstijaksoa ja *se* ja *ne* kerronnallisesti primaaria tekstijaksoa.⁴³ Tämä on tulkitakseni syvempi tekstuuri kuin vain kerrontatekninen ominaisuus — Saukkosen taidekirjallisuuden kielestä osoittama oppositio saattaa itse asiassa sekin olla muunnos puhekielen käytännöstä — mutta vasta laajentamalla aineistoa muihin murteisiin ja/tai toisenlaisiin kielimuotoihin olisi mahdollista testata esittämäni jaon tekstuuri- ja ulottuvuutta.

7. Olen edellä tarkastellut kahta kolmannen persoonan esiintymistä säätelevää kieliopillista dilemmaa, joista toinen kuului verbintaivutuksen ja toinen pronominisyntaksin alaan. Vastakkainasettelut eivät kuitenkaan kolmannen persoonan osalta lopu näihin. Voisi nostaa esiin pari *constructio ad sensum* ilmiötä; niistäkin toinen verbintaivutukseen liittyvä: murteissa esiintyy laajalti yksikkömuotoisen kollektiivisubstantiivin tai muun sisällöltään monikkoviitteisen vaikka muodoltaan yksi-

⁴⁰ Pauli Saukkonen, *Persoonapronominien hän : se, he : ne* distinktiivinen oppositio. *Vir.* 1967, 290. Enimmät Saukkosen esimerkit ovat peräisin Veikko Mereltä, ja 'uuden kirjakielen' pronominin käyttö perustuu tässä yleispuhekieleen. Kansankielenomaista pronominin käyttöä esiintyy toki varhemmassakin taideproosassa. Ks. esim. Pirkko Niemi, *Kansanomaisia piirteitä demonstratiivi- ja persoonapronominien käytössä* Juhani Ahon kansanelämän kuvauksissa. Käsikirjoite. HY 1955, 50—56.

⁴¹ Vrt. Pertti Virtaranta, *F. E. Sillanpään puhetta*. Keuruu 1967, 91.

⁴² Tähän näkökulmaan kiinnitti huomiotani omien Turun puhekielestä tekemiensä havaintojen nojalla em. seminaarin keskustelupuheenvuorossa prof. Kalevi Wiik.

⁴³ *Tekstistä* ja *tekstijaksosta* ks. Nils Erik Enkvist, *Tekstilähtöjen peruskäsitteitä*. Jyväskylä 1975, 8—9, 50—55.

köllisen sanan ohessa monikollinen predikaatti tyyppiä *väki* tai *kansa menevät*, *moni* tai *jokainen ovat olleet*, ja toinen pronominisyntaksiin kuuluva edellisen kanssa yhdensuuntainen ilmiö: näihin yksikkömuotoisiin kollektiivisanoihin viitataan puhekielessä usein monikollisilla pronomineilla *he* tai *ne*. Jälkimmäinen ilmiö tuntuu olevan syvällä kielitajussa, koska se on aika voimakkaasti pyrkimässä kirjoitettuunkin kieleen, edellisellä taas on paralleelinsa lähisukkielissä. Kummallakin ilmiöllä on juurensa vanhassa kirjakielissä Agricolassa saakka.⁴⁴

Pronomininkäyttövastakkaisuutta ilmenee myös puhuttelufraseologiassa. Kun kolmatta persoonaa käytetään kohteliaisuusmuotona, pronomini on aina *hän*, ei koskaan *se*. Puhuttelu on pragmaattisluonteinen piirre, ja tämänkaltainen jako siinä selittynee edellä mainitusta *tuttuusvieraus* dikotomiasta vaikkakin hieman paradoksaalisella tavalla. Puhuteltu on näet aina välittömästi puhujan intressipiirissä, ja siksi vieraastakin käytetään kohteliaisuuden tai kunnioituksen osoitukseksi samaa pronominia kuin puheena olevasta tämän ollessa tuttu.

Käsittämäni kolmannen persoonan käyttäytymiseen liittyvät kielenkäytölliset vastakkaisuudet osoittautuivat samalla pitkälle puhekielen ja kirjakielen sekä jossakin määrin myös kielenkäytön ja normatiivisen kieliopinkirjoituksen välisiksi dilemmoiksi.

Jos haluaa väljentää yleis- tai kirjakielen normeja, on suosituksia antaessaan tunnettava uudennusten kohteet kaikkine ympäristöineen ja mahdollisine vaihteluineen perin pohjin. Vaikka aineistoni lähti murteista, on silti perusteltua viitata tässä yhteydessä yleisemminkin puhekieleen. Pauli Saukkonen kirjoittaa puhekielen normien ja murteiden lauserakenteen yhteyksistä:

”Puhekielen normit on siten pidettävä erillään omina itsenäisinä totuuksinansa eikä edes virallisena puhekielenä pidä opettaa käyttämään aitoa kirjakieltä. Tilanne on sikäli nurinkurinen, että kaiken kielenkäytön perustana pidämme vaistomaisesti myöhäsyntyistä kirjakieltä. Vaikka suullisen kielenkäytön alueella yleispuhekieli onkin nuorin ja jopa nuorempi kuin kirjakieli, niin se on kasvanut irti kirjakielestä ja liittynyt monin lauserakenteellisin sitein vanhaan puhekieleen eli murteisiin.”⁴⁵

Kannattaa toistaa myös hänen puhe- ja kirjakielen tyylieroja selvittelleen tutkielmansa konklusioksi laatimansa lausuma puhekielen tutkimuksen ja kirjakielen kieliopin välisistä suhteista:

”Puhekielen ja kirjakielen vastakkainasettelu voisi olla hedelmällinen monien muidenkin kuin tyyliopillisten seikkojen kan-

⁴⁴ Ks. Heikki Ojansuu, *Mikael Agricolan kielestä*. Suomi 4:7. Helsinki 1909, 116–122.

⁴⁵ Saukkonen 1969, 50.

nalta. Muutenkin erityisesti sivistyneen puhekielen kartoittaminen olisi tärkeä tehtävä ja suurenkin ohjelman veroinen. Mutta puhekieltä olisi tutkittava ehdottomasti omana järjestelmänä eikä kirjakielisestä kaaviosta käsin. Puhekielen struktuurissa jokin elementti voi osoittautua aivan muuksi, kuin mitä se on kirjakielisen kielioppimme mukaan. Jos perinteellisen kielioppimme luomisen aikoihin tilanne olisikin jossain yksityiskohdassa ollut sekä puhekielen että kirjakielen osalta yhdenmukaisempi, niin se on voinut toki kymmenien vuosien aikana puhekielessä muuttua enemmän kuin vanhoillisen kirjakielen vielä vanhoillisemmassa kieliopissa. Vasta vanhoista kaavoista vapautuneena voi nähdä ne kehitysprosessit, jotka ovat melkein huomaamatta tapahtuneet tai ovat parhaillaan tapahtumassa ja jotka tulevaisuudessa vaikuttavat myös kirjakieleen.⁴⁶

Tämän lausuman rohkaisemana ja edellä kuvaamaani *hän ~ se, he ~ ne* vaihteluun viitaten nostan vielä esiin kaksi puhekielen käytäntöön pohjautuvaa esimerkkiparia, joissa ilmenevän syntaktisen vastakohtaisuuden avulla kätevästi toteutuu merkitysoppositio kirjakielellekin malliksi kelpaavalla tavalla:

(84) Heikki sanoi, ettei *hän* tunne asiaa.

(85) Heikki sanoi, ettei *se* tunne asiaa.

(86) Kaisa sanoi, että *he* lähtevät.

(87) Kaisa sanoi, että *ne* lähtevät.

Ensimmäisen esimerkkiparin *hän* (84) osoittaa, että Heikki itse on *se*, joka ei asiaa tunne; toisen esimerkin (85) *se* tarkoittaa että joku muu, josta aiemmin oli puhuttu, ei ainakaan Heikin mielestä tuntenut asiaa.⁴⁷ Toisen esimerkkiparin *he* (86) sisältää puolestaan tiedon, että referoitu puhuja, tässä tapauksessa Kaisa, kuuluu lähtevään ryhmään ja poistuu sen mukana, kun parin toisen esimerkin (87) *ne* sen sijaan ilmoittaa, että Kaisa ei lähtevään ryhmään kuulu ja siis jää.

Vaikka sananparsi kieltääkin kaatamasta uutta viiniä vanhoihin leileihin, voi silti yrittää sovittaa uusia ajatuksia vanhoihin aiheisiin. Monikon kolmannen persoonan taivutusvastakkaisuuden yksikkömuoto v. monikkomuoto osoitin synkronisesti perustuvan funktionaaliseen lause- tai oikeastaan virkeperspektiiviseen pre- ja postdeterminatiivisen persoonanmerkinnän vaihteluun. Koska tämä diakronisesti näyttää merkitsevän persoonan merkinnässä kielitypologista kehitystä postdeterminaatiosta predeterminaatioon, tulin samalla väläyttäneeksi typologisen tutkimusotteen mahdollisuuksia dialektologiassa ja puheen tutkimuksessa.

⁴⁶ Saukkonen 1966, 52.

⁴⁷ Vrt. Aminoff 1876, 60. Kirjakielissäkään ei johtolauseen subjektipersoonaan voi koskaan viitata muulla kuin *hän ~ he* pronominilla; esim. *Kissa kiipesi puuhun ja ajatteli, ettei koira häntä nyt saisi*. Sadeniemi 1971, 10.

JUSSI KALLIO: *Dilemmata der dritten Person*

Im Aufsatz werden zwei gegensätzliche Gebrauchsweisen der dritten Person in der finnischen Sprache behandelt, von denen die erste in den Bereich der Verbflexion und die zweite zur Pronominalsyntax gehört. Bei der Flexion der 3. Person im Plural konkurrieren Singular- und Pluralform miteinander: *miehet menee* — *miehet menevät*. Das Personalpronomen der 3. Person wiederum ist besonders in der gesprochenen Sprache bald *hän* — *he*, bald *se* — *ne*. Für beide Erscheinungen gibt es sehr wenige Spezialuntersuchungen, wenn sie auch seit den ersten syntaktischen Arbeiten aus dem Bereich der Mundarten in den verschiedensten Zusammenhängen zur Sprache kommen. Das Material des Aufsatzes setzt sich aus drei südostbottnischen Mundartproben zusammen, die aus dem Archiv für Satzlehre stammen.

Das Nebeneinander zweier Flexionsformen bei der 3. Person beruht auf einem funktionalen Wechsel in der Bedeutung des Subjekts. Kommt das pluralische Subjekt im Satz zum Ausdruck, so steht das Prädikat im Singular. Tritt aber das Subjekt im selben Satzzusammenhang nicht in Erscheinung, so flektiert das finite Verb im Plural. Die Voraussetzungen für das Auftreten von finiten Verbformen im Singular und Plural sind damit vom Standpunkt der Satzperspektive syntaktisch komplementär. Der bei der Verbflexion beobachtete Wechsel erweist sich letztlich als ein Wechsel zwischen dem *präterminativen* und *postterminativen* Verfahren in der Personenanzeige. Die redundante Alternative, bei der die Pluralität der Person sowohl durch das Subjekt als auch die finite Verbform gekennzeichnet ist, ist vom Standpunkt des synchronen Systems anomal. Sie erweist sich auch im Licht der Zahlenwerte meiner Tabelle als eine Marginalerscheinung. Diachronisch scheint die Entwicklung in der Bezeichnung des Plurals der 3. Person von einer extremen Postdetermination in der uralischen Zeit zu einer totalen Prädetermination in der gesprochenen Allgemeinsprache des heutigen Finnisch zu führen.

Vom Standpunkt der normativen Grammatik des Finnischen sind die Personalpronomen der 3. Person, wenn sie auf Personen verweisen, eindeutig *hän* und *he*. Das gilt aber nur für die Schriftsprache und die offizielle gesprochene Sprache. In der übrigen gesprochenen Sprache dagegen und zum Teil auch in der geschriebenen Sprache treten ebenso gut *se* und *ne* auf. Die Verteilung der Pronomen *hän* — *he* und *se* — *ne* ist jedoch in den jeweiligen Gebrauchsbereichen keineswegs willkürlich. Es lassen sich vielmehr deutliche strukturelle Tendenzen beobachten, die zwar von Mundart zu Mundart und zwischen den einzelnen Sprachformen wechseln können.

In dem von mir benutzten Material kommen *hän* und *he* in zweierlei Umgebung vor: im Referat und in inhaltlich indefinitem Kontext. In indirekter und gemischter Darstellung verweisen *hän* und *he* auf das Subjekt oder dessen Stellvertreter im Einleitungssatz, *se* und *ne* wiederum immer unmittelbar auf ihre Bezugswörter. Die letztgenannte Gebrauchsweise könnte als *Determination* der Person charakterisiert werden und die erstgenannte als *Identifizierung* der Person. Hinsichtlich ihrer deiktischen Referenz besteht die Aufgabe sowohl von *hän* als auch *he* darin, auf etwas ausserhalb der Sprechsituation Liegendes zu verweisen. Demgegenüber operieren *se* und *ne* innerhalb der Sprechsituation selbst. Textuell indizieren *hän* und *he* einen Textabschnitt zweiten Grades, *se* und *ne* einen primären Textabschnitt, d.h. *hän* und *he* stellen Bezüge zur Erzählwelt her und *se* sowie *ne* zur gegenwärtigen Welt.